

EDUCATION AND PEDAGOGY

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.1.2.1>

ATITUDY MORALNE JAKO PODSTAWOWY POZIOM SAMOŚWIADOMOŚCI ZAWODOWEJ PRZYSZŁEGO NAUCZYCIELA

Olha Sydorovych

*asystent Katedry Edukacji Specjalnej i Pracy Socjalnej
Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Iwana Franki (Lwów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-4420-5748
e-mail: Sydorovych_olha@gmail.com*

Nadiia Hapon

*doktor nauk filozoficznych, profesor, profesor Katedry Psychologii
Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Iwana Franki (Lwów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-8699-2420
e-mail: Nadiia_Hapon@ukr.net*

Adnotacja. W artykule przedstawiono autorski model atitudy samoświadomości zawodowej przyszłych nauczycieli. Podsumowano badania rodzajów atitud samoświadomości tworzących odrębną indywidualną filozofię moralną i określających relacje etyczne. Analiza profesjogramu specjalisty edukacji uniwersyteckiej pozwoliła nakreślić najbardziej niekonstruktywne (niekorzystne) i konstruktywne (korzystne) atitudy do misji nauczyciela. Zarysowane są niekonstruktywno-utopijne atitudy samoświadomości: manipulalistyczne, narcystyczne, relatywistyczne i utylitarystyczne. Scharakteryzowano konstruktywną i realistyczną konfigurację atitud, odpowiadającą humanistycznej roli nauczyciela: antycypacyjna, empatyczna, altruistyczna, „złota zasada” (norma wzajemności) atitudy. Przeprowadzono analizę rodzajów atitud moralnych lub postaw samoświadomości na kosztach życia, które stanowią podstawę samoświadomości zawodowej nauczyciela. Przedstawiono konsekwencje niekonstruktywno-utopijnej i perspektywy kształtowania konstruktywno-realistycznych konfiguracji atitud samoświadomości przyszłego nauczyciela dla relacji pedagogicznych i systemu edukacyjnego jako całości.

Słowa kluczowe: atitudy moralne, samoświadomość, przyszli nauczyciele, konstruktywne nastawienie.

MORAL ATTITUDES AS A BASIC LEVEL OF PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS OF A FUTURE TEACHER

Olha Sydorovych

*Assistant at the Department of Special Education and Social Work
Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-4420-5748
e-mail: Sydorovych_olha@gmail.com*

Nadiya Hapon

*Doctor of Philosophy, Professor,
Professor at the Department of Psychology
Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-8699-2420
e-mail: Nadiia_Hapon@ukr.net*

Abstract. The article presents the author's model of attitudes of professional self-consciousness of future teachers, and generalizes the types of attitudes of self-consciousness which form various individual moral philosophies and define ethical relations. Analysis of the professional profile of a university education specialist allowed to outline the most unconstructive (unfavorable) and constructive (favorable) attitudes of self-consciousness to the mission of a teacher in society. Non-constructive-utopian attitudes of self-consciousness were described: manipulative, narcissistic, relativistic and utilitarian. The constructive-realistic configuration of attitudes corresponding to the humanistic role of the teacher was characterized, namely, anticipatory, empathetic, altruistic and “golden rule” attitudes. The author analyzed the types of moral attitudes, or attitudes of self-consciousness on values of life, which make a basis of professional self-consciousness of the teacher. The consequences of non-constructive-utopian configuration and the prospects of formation of constructive-realistic configurations were outlined.

Key words: moral attitudes, self-consciousness, future teachers, constructive attitudes.

МОРАЛЬНІ АТИТЮДИ ЯК ЗАСАДНИЧИЙ РІВЕНЬ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Ольга Сидорович

*асистент кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи
Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-4420-5748

e-mail: Sydorovych_olha@gmail.com

Надія Гапон

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології*

Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-8699-2420

e-mail: Nadiia_Hapon@ukr.net

Анотація. У статті подано авторську модель атитюдів професійної самосвідомості майбутніх педагогів. Узагальнено дослідження типів атитюдів самосвідомості, які формують різну індивідуальну моральну філософію та визначають етичні взаємини. Аналіз професіограми фахівця університетської освіти дозволив окреслити найбільш неконструктивні (несприятливі) та конструктивні (сприятливі) атитюди до місії педагога. Окреслено неконструктивно-утопійні атитюди самосвідомості: маніпулятивістський, нарцисичний, релятивістський та утилітаристський. Охарактеризовано конструктивно-реалістичну конфігурацію атитюдів, відповідну до гуманістичної ролі педагога: антиципаційний, емпатійний, альтруїстичний, «золоте правило» (норма взаємності) атитюди. Здійснений аналіз типів моральних атитюдів, або налаштованостей самосвідомості на вартості життя, які становлять підґрунтя професійної самосвідомості педагога. Окреслено наслідки неконструктивно-утопійної та перспективи формування конструктивно-реалістичної конфігурації атитюдів самосвідомості майбутнього педагога для педагогічних взаємин та освітньої системи загалом.

Ключові слова: моральні атитюди, самосвідомість, майбутні педагоги, конструктивна налаштованість.

Вступ. У системі університетської підготовки майбутніх педагогів важливим завданням є формування професійної самосвідомості. Це означає, що педагоги мають виробити таку індивідуальну моральну філософію та зорієнтуватися у системі пріоритетних цінностей, щоб підійти до головних сенсів професії – творчості та інноваційності. Зміни цінностей професійної самосвідомості є важливими у час втілення у практику гуманістичної ідеї інклюзивного навчання. Аналіз змін філософії освіти із запровадженням інклюзії, узагальнення змісту проблеми розвитку професійної свідомості майбутніх фахівців освіти, системи загальних, професійних та спеціальних компетенцій майбутнього педагога – все це робить актуальним пошук конструктивних типів моральних атитюдів.

До аналізу моральних атитюдів як засадничих структурних компонентів професійної самосвідомості майбутнього педагога зверталася низка відомих психологів та педагогів. Так, дослідники (Bass, Barnett & Brown, 1999) розглянули індивідуальні моральні судження у їхньому зв'язку із моральними поведінковими намірами. Психологи провели міжкультурний аналіз моральних атитюдів студентів університетів стосовно виявів академічної недоброчесності (Hapon, Chudzicka-Czupala & Lupina-Wegener, 2013). Дослідники достатньо напрацювали характеристики різних атитюдів, які становлять індивідуальну моральну філософію особи. Так, атитюд антиципації взаємодії (передбачення взаємини) віра у позитивні взаємини) досліджувалася соціальними психологами (Berscheid & Regan, 2005). Вивчалася роль атитюду антиципації в поведінковому контролі (Hoffmann, 2003), в адаптивних системах навчання контролю соціальної поведінки (Butz, Sigaud, Pezzulo & Baldassarre, 2007). Доволі багато досліджень присвячені «макіавеллізму» як окремішній індивідуальній моральній філософії. Макіавеллістську налаштованість, яка ґрунтується на особливій системі вартостей свідомості й впливає на прийняття етичних рішень у соціальному житті, досліджували Bass, Barnett & Brown (Bass, Barnett & Brown, 1999). Дослідники нарцисизму (Judge, Le Pine & Rich, 2006) «відкрили» нарцисизм як перебільшене «почуття власної гідності», проблемних взаємин та низької професійної самоефективності. Це дозволило продовжити розгляд нарцисичного атитюду у системі індивідуальної моральної філософії, в структурі налаштованостей самосвідомості. Іншим атитюдом, який розглядався у царині професійної діяльності менеджерів (стосовно найманих працівників), у багатьох організаціях була утилітаристська налаштованість (Kujala, Lams & Penttila, 2011). Альтруїстичний атитюд теж достатньо широко досліджувався в педагогічній психології, особливо після широко знаного експерименту зі студентами (Darley & Batson, 1973).

Метою статті є аналіз типів моральних атитюдів та обґрунтування конструктивно-реалістичної конфігурації у структурі професійної самосвідомості.

Основна частина.

1. Моральні атитюди – підґрунтя самосвідомості педагога

Атитюди (соціальні установки, соціальна налаштованість) становлять базовий рівень ієрархічної моделі самосвідомості, професійної зокрема. Атитюди вивчалися О. Штерном, Г. Олпортом.

Атитюди – це соціальні фіксовані установки, які мають складну структуру, яка містить емоційний, когнітивний і власне поведінковий аспекти; їх формують предметні потреби соціального існування і відповідні соціальні ситуації. Соціальні установки часто функціонують як схеми, або когнітивні структури, що містять і організують інформацію про певні поняття, ситуації, події. Соціальна установка у когнітивних психологів (М. Рокіч, С. Аш) розглядається як відносно стійка система поглядів, уявлень про об'єкт, ситуацію, яка спонукає до реагування. Якщо говорити про когнітивну структуру свідомості (система знань), то атитюди сприяють оновленню знання, створюють динаміку розвитку особи. У психоаналізі (З. Фрейд) атитюд виконує роль посилення окремих мотивів, вирішення конфліктів між мотивами. У соціопсихоаналізі (транзакційному аналізі Е. Берна) поняття установки розглядається як механізм формування «Я-концепції». Атитюди – результат психологічних процесів розвитку особи, історії її життєвого шляху і тих соціальних ситуацій, з якими вона стикається. Відтак атитюди можна розглядати в аксіологічному плані, як моральні налаштованості.

Моральні атитюди є різновидом соціальних налаштованостей (установок), які відповідають актуальним соціокультурним потребам особи (формування цілей життя та основних засобів їхнього досягнення), визначають її індивідуальну моральну філософію й становлять підґрунтя самосвідомості. Відтак індивідуальна моральна філософія – це певні уявлення та погляди, які відображають індивідуальні особливості сприйняття та оцінки моральних цінностей, норм, правил соціальної поведінки, різних явищ суспільного життя, які регулюють поведінку особи.

Моральні атитюди є підвалинами самосвідомості, вони як базові налаштованості творять певну індивідуальну моральну філософію та визначають етичні взаємини особи в організації (Chudzicka-Czupala, 2012: 535). Моральні атитюди впливають на вподобання особою певного стилю життя, схвалення ціннісно-поведінкової картини світу (альтруїзму, прагматизму, нарцисизму, маніпуляторства тощо). Моральний атитюд укладається з різних типів уявлень та поглядів про етику міжособових, соціальних взаємин. Він може змінюватися, ослаблюватися-зміцнюватися через постійний динамізм самих атитюдів, які його творять. «Індивідуальною моральною філософією» визначається образ хороших-поганих, здорових-нездорових суспільних та міжособових тих взаємин.

Як показало дослідження (Bass, Barnett & Brown, 1999), ідеологічні кліше людини, її індивідуальна моральна філософія мають важливе значення для розуміння моральних суджень, поведінки працівника в професійних ситуаціях. Особливо коли працівник мусить вирішити певну етичну дилему та прийняти конкретні рішення щодо проблеми. Психолог із Сілезького університету А. Худзіцка-Чупала (Chudzicka-Czupala, 2013) досліджувала етичні взаємини співробітників компаній й здійснила систематизацію основних *етичних ідей*, які так чи інакше відображають стан налаштованості індивідуальної моральної свідомості працівників, тобто стан моральних атитюдів. Ці етичні ідеї формують певні позитивні та негативні ділові практики. Попереднє емпіричне дослідження А. Худзіцкої-Чупали показало можливі відмінності індивідуальної моральної філософії у досліджуваній групі 326 співробітників різних компаній з Сілезії. Для цієї мети була використана власна анкета (шкала) індивідуальної моральної філософії (SIFM). Шкала складалася з 8 пунктів суджень, які відповідають моральним принципам релятивізму, ідеалізму, макіавеллізму, нарцисизму, «золотого правила» взаємин, прагматизму, балансу прибутків та втрат, альтруїзму. Виявлені відмінності в налаштованості індивідуальної моральної свідомості дозволили припустити, що налаштованість самосвідомості на моральні вартості життя зумовлює поведінку співробітників, їхній спосіб прийняття етичних рішень (Chudzicka-Czupala, 2012: 545).

Про вплив моральних атитюдів на самосвідомість студентів зазначено у крос-культурному дослідженні (Haron, Chudzicka-Czupala & Lupina-Wegener, 2013). Дослідження містило висновок, що індивідуальна моральна філософія впливає на поведінку не лише фахівця, педагога, а й майбутнього фахівця, визначає етичне ставлення студентів до знань (Haron, Chudzicka-Czupala & Lupina-Wegener, 2013: 206–207). Моральна індивідуальна філософія, як набір атитюдів та вартостей педагогів, випускників університетів, згодом й молодих фахівців позначається на етиці професійних взаємин у колективі. Моральні атитюди наперед визначають ставлення до усієї сфери професійного життя. Відтак виникає необхідність виокремити моральні атитюди педагогів з позицій гуманістичного розуміння їхньої професії, а також окреслити конфігурації конструктивних та неконструктивних конфігурацій моральних атитюдів для професійної самосвідомості педагогів.

Аналіз згаданих досліджень дозволив припустити, що індивідуальна моральна філософія, або атитюди самосвідомості на моральні вартості життя, визначатиме перший рівень професійної самосвідомості педагогів. Розглянемо та охарактеризуємо моральні атитюди, які становить базовий рівень самосвідомості. На нашу думку, налаштованість особи (сукупність моральних атитюдів, які окреслюють індивідуальну моральну філософію) можна охарактеризувати за допомогою щонайменше восьми концептів-атитюдів (виокремлених філософами, культурологами та широко досліджених у соціальній психології). Власне запропоновані моральні атитюди відображають увесь спектр конструктивних (сприятливих) та неконструктивних (несприятливих) налаштованостей у відповідності до місії фахівця освіти, його професійної етики (рис. 1). Розширення переліку можливих моральних атитюдів (налаштованостей «індивідуальної моральної філософії») вважали недоцільним через те, що вони не були описані та досліджені в освітній науці достатньо повно, як ті, що охарактеризовані нами у цій розвідці.

Моральні налаштованості самосвідомості	Антиципаційна
	Емпатична
	Альтруїстична
	“Золоте правило”, або норма взаємності
	Маніпулятивістська (макіавеллістська)
	Нарцисична
	Релятивістська
Утилітаристська	

Рис. 1. Типи атитюдів самосвідомості

потребам особистісно-розвивальним. Натомість конструктивними (сприятливими) та відповідними гуманістичній місії педагога є атитюди: антиципаційний емпатійний, альтруїстичний, налаштованість та «золоте правило» (норма взаємності). Назвемо цю конфігурацію моральних атитюдів конструктивно-реалістичною. Звернемося до аналізу компонентів моральних атитюдів, тих налаштованостей самосвідомості на вартості життя, які становлять підґрунтя професійної самосвідомості педагога.

2. Характеристики конструктивних (сприятливих) моральних атитюдів самосвідомості педагогів

Антиципаційна (ідеалістська) налаштованість, або атитюд. Антиципація (лат. *anticipatio* – передбачення) є налаштованістю на позитивні події, стосунки. Термін осмислювався у філософії феноменології як ідеалізація особою світу (Husserl, 1997); окреслювався як захисний механізм (Skynner & Cleese, 1994), механізм контролю соціальної поведінки (Hoffmann, 1993); як чинник адаптивних систем навчання М. V. Butz, O. Sigaud, G. Pezzulo, G. Baldassarre (Anticipatory, 2007); визначався як мотивуючий елемент симпатії та любові (Huron, 2006). Згодом антиципація впродовж десяти років емпірично досліджувалася соціальними психологами (Berscheid & Regan, 2005). Автори дійшли висновку, що очікування та передбачення позитивної зустрічі підсилює симпатію до партнера. Антиципаційна налаштованість породжує важливі риси соціальних взаємин самоефективність та атракцію. Цей атитюд доволі часто обговорюється й дискутується у етиці ділових стосунків.

Феномен антиципації взаємодії має адаптивну функцію і може успішно застосовуватися в практиці педагога. Крім того, антиципаційна налаштованість є величиною амбівалентною і має свій неоднозначний вияв у педагогічних ситуаціях. Майбутні педагоги загалом схильні ідентифікувати складні аспекти різних ситуацій навчання, виховання, корекції тощо й визначати їх не лише як «етичні» чи «неетичні». Вони налаштовані на активне втручання в ці ситуації з вірою, що ситуація зміниться в ліпший бік. Атитюд антиципації педагога виявляється, коли він вірить, що якась моральна дилема вирішиться найкраще. Звісно, антиципаційна налаштованість на світ дозволяє вибудовувати ціннісні пріоритети, актуалізувати високі вартості (добро, благо, щастя, життя, свобода тощо), зробити їх інструментальними. Проте антиципаційна налаштованість також породжує деяку ідеалізацію уявлень про картину світу чи конкретну ситуацію. Ідеалістично налаштовані на світ особи вірять, що проблемна ситуація розв’яжеться сама, що в будь-якій ситуації можна завжди знайти деякі загальні норми моралі або віднайти етичний принцип, який дозволяє вирішувати проблемні ситуації.

Емпатична налаштованість. Аналіз різних наукових підходів дозволяє побачити різноманіття трактувань емпатії як вчування, співпереживання та симпатії. Існують спроби об’єднати різноманіття визначень до двох основних типів – емпатії як феномену пізнання та емпатії як феномену взаємин (симпатії). Розглянемо визначення емпатії, які окреслюють емпатію як фактор мотивації моральної поведінки та альтруїзму у дітей та дорослих. Емпатія – це «афективна відповідь, що впливає із сприйняття або оцінки емоційного стану іншої людини і аналогічна тому, що ця людина відчуває або очікується, що відчуває» або «здатність емоційно відгукуватися на переживання інших людей» (Watson, 1988: 67). Щоб домогтися розуміння інших, треба вчуватися у свідомість людей, зауважувати історію її змін та врахувати зв’язок цілого (культури) і частин (свідомості окремих людей). Ціле – це життя, яке утворюється за допомогою «досвіду людей і їхніх комунікацій» (Rogers, 2013: 78). Відтак розуміння іншого містить два моменти: інтерпретація і вчування (Watson, 1988: 67). Розуміння виступає як співпережите вчування (Neuberg, Cialdini, Brown, Luce, Sagarin & Lewis, 1997: 510). Воно важливе, бо людина часто потрапляє у ситуації відчуження. Ситуація вимушеної відчуженості (перебування в екстремальних умовах війни, переселення, біженства, сирітства) є доволі актуальною проблемою для людини. Така особа має навчитися здатності рефлексувати й виважено підходити до розуміння себе та інших у світі. Ідею рефлексивної виваженості ми віднаходимо у П. Рікера, який подібно до В. Франкла на власному досвіді пізнав психологію екстремальних ситуацій та примежових станів. Тлумачення самого себе, інших людей є опертим на інтенційність самосвідомості. Остання відіграє центральну роль в оцінці вчинків людини, у поставленні запитань, домагань та претензій до світу. Інтенція (лат. *intentio* – «намір») – це спрямованість свідомості на який-небудь предмет. Задум відрізняється від бажання, яке є потягом, прагненням до здійснення чого-небудь. Задум є окресленням плану дій, тому доцільно пов’язувати інтенцію насамперед із задумом.

Альтруїстична налаштованість. Альтруїзм – це безкорислива допомога іншим, коли надавач допомоги нічого не очікує навзаєм. Класичним прикладом альтруїзму є біблейська притча про доброго самарянина, який безкорисливо допоміг незнайомій людині, не шкодуючи ні часу, ні грошей. Психологи

(Darley & Batson, 1973) провели дослідження серед студентів духовної семінарії та показали вплив ситуаційних чинників (фактор дефіциту часу) на альтруїстичну налаштованість семінаристів. Альтруїстична налаштованість є просоціальною, дає змогу людям відчути свою духовну спільність, солідарність у досягненні щастя та благополуччя. Згідно з теорією соціального обміну надання допомоги, як і будь-яка інша соціальна поведінка, мотивується бажанням мінімізувати витрати та оптимізувати винагороду.

Теорія соціальних норм виходить з того, що надання допомоги пов'язане з існуванням у суспільстві певних правил. Норма взаємності спонукає відповідати добром, а не злом тим, хто прийшов на допомогу. Норма соціальної відповідальності примушує піклуватися про тих, хто цього потребує. Еволюційна психологія виходить з існування двох типів альтруїзму: альтруїзму, заснованого на захисті власного роду, і альтруїзму, заснованого на взаємних доброчинах. Альтруїзм як атитюд педагога входить у вартості морального (дбайливість, чуйність, безкорисливість, доброта, підтримка та допомога тощо) та почуттєво-перцептивного планів (симпатія, співчуття, співпереживання, емпатія). Гуманістичні вартості є критеріальною обставиною, яка дозволяє стверджувати збагачення соціально-психологічної поведінки альтруїзмом.

Налаштованість на норму взаємності. Так зване «золоте правило», або норма взаємності, є одним з найвідоміших та універсальних етичних правил. Дотримання етичного правила дозволяє людині ставитися до інших настільки добре, як хоче, щоб ставилися до неї. Норма взаємності як норма відповідати добром на добро чи очікувати у відповідь добру реакцію після власного доброго вчинку у тій чи іншій формі з'являється в системах етичних, філософських, моральних приписів в більшості релігій світу. «Золоте правило» є важливим принципом, яке беруть до уваги у вивченні етики організацій (Chudzicka-Czupala, 2012). Ця норма є своєрідним універсальним кодексом честі: особам, які допомагали нам, ми також повинні допомагати, а не заподіювати зло. Норма взаємності нагадує про те, що в соціальних відносинах необхідним є баланс між тим, що людина «відає», і тим, що вона «отримує». Якщо в людей немає можливості надати у відповідь послугу, їм може бути ніяково приймати допомогу, і вони можуть боятися робити це. Саме тому горді люди з розвиненим відчуттям власної гідності нерідко не поспішають звертатися за допомогою. Коли людина вимушена приймати послугу, на яку не може адекватно відповісти, страждає її самооцінка. Атитюд «золоте правило», або норма взаємності, найбільшою мірою стосується відносин людей рівних за своїм статусом, однак має стосунок до освітніх взаємин та входить у структуру професійної самосвідомості педагога. Сьогодні загальноєвропейський зміст освіти ґрунтується на таких цінностях та ідеях демократичного суспільства, як права людини, рівність, мир, соціальна справедливість, демократія, свобода, безпека громадян, взаємозалежність, плюралізм, культурне розмаїття, відкритість, відповідальність, партнерство, повага до навколишнього середовища.

3. Характеристики неконструктивних (несприятливих) моральних атитюдів самосвідомості педагогів

Релятивістська налаштованість. Релятивізм (лат. *relativus* – відносний) – це (етичний) методологічний принцип тлумачення природи моральності, що є підґрунтям етичних теорій. Ілюструє крайню форму релятивізму емотивістська теорія. Її прихильники вважають, що моральні судження не мають ніякого об'єктивного змісту, а виражають лише суб'єктивні установки тих, хто їх виражає. Звідси робиться висновок, що моральні судження не можна вважати ні справжніми, ні помилковими, тому недоречно ставити питання про їх обґрунтованість і правомірність. Кожна людина має право дотримуватися тих принципів, яким надає перевагу, і будь-яка мораль однаково виправдана. Крайніми позиціями релятивізму є абсолютизм (дотримання певної системи моралі як обраної) та емотивізм (повна недовіра до систем моралі) (Porrege, 2013). К. Поппер на противагу релятивізму та абсолютизму запропонував критичний раціоналізм. Останній визнає, що зазвичай оцінка ґрунтується на особистих моральних уявленнях, цінностях, особистій совісті. Суб'єктивність людських оцінок є важкоздоланим фактом. Критичний раціоналізм наполягає на тому, що вибір має здійснюватися не імпульсивно, безвідповідально, а лише після ретельного з'ясування фактів, зважування за допомогою совісті наслідків вчинків, вибору життєвих перспектив. Для такого з'ясування необхідними є діалог та зацікавленість у конструктивній критиці. Відтак раціонально-критична позиція орієнтує людину на уважне вислуховування, обдумування дій, поведінки інших людей, віднаходити їхні позитивні риси, знаходити й виправляти недоліки у власній позиції. У педагогічних ситуаціях релятивістський атитюд породжує амбівалентне ставлення. З одного боку, дозволяє ідентифікувати неетичні аспекти різних ситуацій взаємин та спілкування. Це визначення людської поведінки, як «неетичної», активного втручання в ситуації, які викликають етичні неоднозначності. З іншого боку, це здатність переосмислити ситуацію з позицій не лише вартостей професійної свідомості, а й побутової, перш ніж прийняти рішення і виробити однозначну думку. Релятивістський атитюд ніби визначає пластику мислення педагога. Він є важливий там, де педагог має шукати рішення, зважувати та співвідносити різні аспекти. Не відкидати їх, а творити новий підхід в конкретній педагогічній ситуації навчання та виховання. Релятивістська налаштованість дозволяє певний результат оцінювати неоднозначно, тому що немає жодних стандартів, які виправдовують чи засуджують якісь важливі рішення й поведінку.

Маніпулятивістська налаштованість. У широкому значенні тенденцію соціальної налаштованості на матеріальні вартості ще називають «макіавеллізм». Загалом це тенденція домінування економічних і соціально-статусних цінностей над моральними і гуманістичними. Доведено, що «макіавеллізм» впливає на прийняття етичних рішень у соціальному житті (Bass, Barnett & Brown, 1999). Особи, які мають високі бали за психологічною шкалою макіавеллізму, ставляться до інших менш етично, використовують їх у власних цілях (Nelson & Gilbertson, 1991: 46). Макіавеллізм розглядають як схильність людини маніпулювати іншими

людьми в міжособистісних взаєминах. Макіавеллізм як особистісна характеристика загалом відображає зневіру особи в інших людях, у їхніх добрих намірах, альтруїзмі, незалежності, силі волі. Рівень макіавеллізму негативно корелює з комунікативною гнучкістю, особи є більш ригідними у комунікації. Вони переконані, що маніпуляція є найефективнішим способом взаємин. Вони не здатні до емоційної залученості у взаємини, використовують стереотипні форми емоційного реагування (Nelson, Gilbertson, 1991: 50).

Зокрема, науковці стверджують, що з підліткового віку до пізньої юності рівень макіавеллізму зростає, а потім починає знижуватися (Wilson, Near & Miller, 1996: 289). Існують гендерні відмінності макіавеллізму: показники чоловіків статистично значущо перевищували показники жінок. Психологічні дослідження показали, що у чоловіків високий рівень макіавеллізму корелює із закритістю, а у жінок з аналогічним рівнем, навпаки, – з відкритістю (Domelsmith, Dietcb, 1978: 727). Психологи відзначають, що в західному суспільстві від чоловіка очікують, що він досягне успіху завдяки власним зусиллям, а довірчі відносини з іншим розглядаються як слабкість і прагнення до підпорядкування. Внаслідок цього саморозкриття є для чоловіків малоефективною маніпулятивною тактикою. Саморозкриття жінок є явно соціально скерованим: популярність, вміння знаходити спільну мову з іншими людьми, розуміння – усе це більше цінується жінками, ніж чоловіками (Domelsmith, Dietcb, 1978: 727). Очевидно, що встановлення довірливих взаємин, необхідних для досягнення педагогічних цілей, неможливо без значного саморозкриття. Цілі маніпуляції можуть бути не тільки прагматичні, але і захисні: студент, учень може обрати психологічний захисний механізм, що оберігає особистість від втрати самоповаги, зниження самооцінки тощо. Традиційно вважалося, що жінка-педагог є більш м'якою та поступливою, вони краще пристосовуються і менш схильні до маніпуляції. Педагоги жіночої статі можуть використовувати покірність і поступливість у маніпулятивних цілях й конкурувати з чоловіками-педагогами.

Нарцисична налаштованість. Найбільш загальне визначення дозволяє визначити нарцисизм (Властивість характеру, що полягає у надмірній самозакоханості і завищеній самооцінці, не відповідає дійсності (Judge, Le Pine & Rich, 2006:35). Нарцисичну особу характеризує потреба в постійній увазі з боку оточуючих; перебільшення власних знань, умінь; впевненість у своїй неперевершеності, геніальності; заздрісність, демонстративна поведінка з метою показати власну перевагу; захист власних прав, нехтування обов'язками; небажання розуміти почуття оточуючих, найближчих, відсутність співпереживання; схильність приховувати власні недоліки і зосереджуватися на чужих; бурхливе реагування на критику або її ігнорування.

Нарцисизм має стосунок до неконструктивної поведінки особи на робочому місці. Наприклад, особи в стані нарцисизму є більш агресивними, низькопродуктивними, що завдає шкоди організації або іншим людям на робочому місці (Judge, Le Pine & Rich, 2006:36). Багато досліджень показали зміни поколінь в рівні нарцисичних тенденцій західної молоді. Також дослідження показує зв'язок з особистими показниками нарцисичних тенденцій та вибором способу етичної поведінки у ділових ситуаціях (Brown, Sautter & Littvay, 2010: 495).

Утилітаристська налаштованість. Утилітаризм є етичною теорією, що стверджує, що найбільш корисними є дії, які максимізують позитивний ефект, такі як «щастя», «добробут» тощо. Утилітаристська налаштованість може стосуватися не лише дії, а й моральних суджень. Філософ G.E.M. Anscombe (Anscombe, 1958) запроваджує термін «консеквенціалізм». Наслідки тої чи іншої дії є підставою для будь-якого дійсного морального судження. З позиції консеквенціалізму, морально правильна дія – це та, яка слугує хорошим результатом або наслідком. Ця точка зору часто виражається в афоризмі «мета виправдовує засоби». Відтак треба пов'язувати критерій оцінки вчинків і сферу відповідальності за вчинки з очікуваними наслідками. Значення мають лише передбачувані наслідки. Але трапляється так, чого людина чогось не передбачить. І якщо відповідальність обмежена сферою передбачуваних або очікуваних наслідків, то з людини, яка вчинила, відповідальність не знімається. І виходить, що її вчинок морально не виправданий. Прагматизм дозволяє стверджувати, що робити добро можна, але брати до уваги треба тільки вигоду, корисність даного курсу дій. Дослідження підтверджують, що утилітаристська налаштованість є однією з найбільш вагомих для бізнесу, вона береться до уваги менеджерів стосовно найманих працівників у багатьох організаціях (Kujala, Lamsa & Penttila, 2011: 78). В гуманітарній сфері професій утилітаристські атитюди фахівців потребують свого виваженого дослідження. Зокрема, необхідно уважно поставитися до емпіричного дослідження наслідків утилітаристських.

Висновки. Запропоновані вісім типів налаштованостей, які досліджені та обґрунтовані науковцями, достатньо повно презентують домінуючі типи індивідуальної «моральної філософії», моральних атитюдів. Аналіз моральних атитюдів дозволив окреслити найбільш неконструктивні (несприятливі) та невідповідні місії педагога у суспільстві, атитюди самосвідомості педагога: маніпулятивістський, нарцисичний, релятивістський, утилітаристський. Вони витворюють конфігурацію неконструктивно-утопійних атитюдів. Тут професійна самосвідомість педагога налаштована на саму себе, на власне Я, на свої проекти, які без шкоди для інших не можна втілити в дійсності. Вона не будує картину бажаного у навчанні та вихованні особи, не хоче бачити шляхів розвитку, перебільшує або ігнорує складнощі, безкомпромісно їх долає. Функціонування цієї конфігурації атитюдів у самосвідомості педагога має бути предметом емпіричних досліджень та психолого-педагогічної роботи, психокорекції у системі підготовки педагогів. У своїх працях дослідники вказали на небезпеку та наслідки неконструктивно-утопійних атитюдів самосвідомості: відірваність від реалій виховання та навчання, типізоване мислення педагога, схематизоване розуміння ним сутності навчально-виховних аспектів взаємин із студентами. Функціонування цієї конфігурації атитюдів у самосвідомості педагога має бути предметом емпіричних досліджень та психолого-педагогічної роботи, психокорекції у системі

підготовки педагогів. Натомість конструктивні (сприятливі) та відповідні гуманістичній місії педагога атиїуди (антиципаційний, емпатійний, альтруїстичний, налаштованість та «золоте правило») необхідно усіляко формувати, розвивати в освітніх інститутах. Власне конструктивно-реалістична конфігурація моральних атиїудів забезпечить гуманістичну спрямованість самосвідомості педагога. З'ясовано, що ця конфігурація атиїудів самосвідомості педагога забезпечує: мотивацію (взаємний інтерес учасників педагогічної взаємодії, потребу у взаємовідносинах); взаємопізнання (сприйняття та оцінка особистості іншого, саморефлексія, усвідомлення проблем взаємин, уявлення про оптимальні взаємини); емоції та почуття (задоволеність або невдоволеність взаєминами, відчуття психологічного комфорту чи дискомфорту, напруженості); гуманістичний тип поведінки (стиль педагогічного спілкування, засоби взаємовпливу, налагоджування взаємин тощо).

Список використаних джерел:

1. Anscombe G.E.M. Modern Moral Philosophy. *Philosophy*. (January 1958). 33 (124). P. 1–19. doi:10.1017/s0031819100037943
2. Anticipatory Behavior in Adaptive Learning Systems: From Brain to Individual and Social Behavior; Ed. M. V. Butz, O. Sigaud, G. Pezzulo, G. Baldassarre. Berlin: Springer. 2007. 257 p.
3. Bass K., Barnett T., Brown G. Individual Difference Variables, Ethical Judgments, and Ethical Behavioral Intentions. *Business Ethics Quarterly*. 1999. 9(2). P. 56–67.
4. Berscheid E., Regan P. C. The psychology of interpersonal relationships. New York : Prentice-Hall. 2005. P. 76–89.
5. Batson Ch.D., Dyck J.L., Brandt J.R., Batson J.G., Powell A.L., McMaster M.R., Griffitt C. Five studies testing two new egoistic alternatives to the empathy – altruism hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1988. Vol. 55 (1). P. 52–77.
6. Brown T.A., Sautter J.A., Littvay L. Ethics and Personality: Empathy and Narcissism as Moderators of Ethical Decision Making in Business Students. *Journal of Education for Business*. 2010. № 85. P. 48–54.
7. Chudzicka-Czupała A. Etyczne zachowanie się człowieka w organizacji. Katowice : Wyd. Uniwersytetu Śląskiego. 2013. 218 s.
8. Chudzicka-Czupała A. Filozofia moralna jednostek jako przesłanka dobrych praktyk w biznesie. *Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance: prace i materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego*. 2012. 1(3). S. 535–546.
9. Darley J. M. & Batson C. D. «From Jerusalem to Jericho»: A study of situational and dispositional variables in helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1973. 27(1), P. 100–108. doi:10.1037/h0034449.
10. Domelsmith D.E., Dietcob J.T. Sex differences in the relationship between Machiavellianism and self-disclosure. *Psychological Reports*. 1978. 42:3. P. 725–722.
11. Hapon N., Chudzicka-Czupała A., Lupina-Wegener A. Students' attitude toward displays of academic dishonesty: crosscultural analysis. *Visnyk of the Lviv University. Series Philosophical Science*. 2013. No. 16. P. 200–208.
12. Hoffmann J. Anticipated Behavioral Control. *Anticipatory Behavior in Adaptive Learning Systems*; red. M. V. Butz, O. Sigaud & P. Gerard. Berlin : Springer. 2003. P. 44–65.
13. Huron D. Sweet Anticipation, Music and the psychology of expectation. Cambridge: Univ. 2006. 251 p.
14. Husserl E. The Phenomenology of the Social World. Illinois: Illinois University, 1997. 234 p.
15. Judge T., Le Pine J., Rich B. Loving Yourself Abundantly: Relationship of the Narcissistic Personality to Self- and Other Perceptions of Workplace Deviance, Leadership, and Task and Contextual Performance. *Journal of Applied Psychology*. 2006. 91(4). P. 34–41.
16. Kujala J., Lamsa A., Penttila K. Managers' Moral Decision-Making Patterns Over Time: a Multidimensional Approach. *Journal of Business Ethics*. 2011. 100. P. 78–83.
17. Nelson G., Gilbertson D. Machiavellianism revisited. *Journal of Business Ethics*. 1991. 10. P. 45–51.
18. Neuberg S., Cialdini R. B., Brown S. L., Luce C., Sagarin B. J., & Lewis B. P. Does Empathy Lead to Anything More Than Superficial Helping? Comment on Batson et al. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1997. 73(3), P. 510–516. doi: 10.1037/0022-3514.73.3.510
19. Popper K. The Open Society and Its Enemies. Int. by A. Ryan; E. H. Gombrich. Princeton and Oxford: Princeton University Press. 2013. 755 p.
20. Rogers C., Lyon H., Tausch R., Reinhard R. On Becoming an Effective Teacher. *Person-centered Teaching, Psychology, Philosophy, and Dialogues with Carl R. Rogers and Harold Lyon*. London : Routledge. 2013. 230 p.
21. Skynner R., Cleese J. Life and how to survive it. London : TRA, 1994. 255 p.
22. Wilson D. S., Near D., Miiler R. R. Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures. *Psychological Bulletin*. 1996. 119. 2. P. 285–299.

References:

1. Anscombe, G.E.M. (January 1958). Modern Moral Philosophy. *Philosophy*. 33 (124): 1–19. doi:10.1017/s0031819100037943
2. Anticipatory Behavior in Adaptive Learning Systems: From Brain to Individual and Social Behavior (2007). Ed. M. V. Butz, O. Sigaud, G. Pezzulo, G. Baldassarre. Berlin: Springer. 257 p.
3. Bass, K., Barnett, T., Brown, G. (1999). Individual Difference Variables, Ethical Judgments, and Ethical Behavioral Intentions. *Business Ethics Quarterly*. 9(2). pp. 56–67.
4. Berscheid, E., Regan, P. C. (2005). The psychology of interpersonal relationships. New York : Prentice-Hall. pp. 76–89.
5. Batson, Ch. D., Dyck, J. L., Brandt, J. R., Batson, J. G., Powell, A. L., McMaster, M. R., Griffitt, C. (1988). Five studies testing two new egoistic alternatives to the empathy – altruism hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 55 (1). pp. 52–77.

6. Brown, T.A., Sautter, J. A., Littvay, L. (2010). Ethics and Personality: Empathy and Narcissism as Moderators of Ethical Decision Making in Business Students. *Journal of Education for Business*. 85. pp. 48-54.
7. Chudzicka-Czupała, A. (2013). Etyczne zachowanie się człowieka w organizacji. Katowice : Wyd. Uniwersytetu Śląskiego. 218 s.
8. Chudzicka-Czupała, A. (2012). Filozofia moralna jednostek jako przesłanka dobrych praktyk w biznesie. *Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance: prace i materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego*. 1(3). s. 535-546.
9. Darley, J.M., & Batson, C.D. (1973). «From Jerusalem to Jericho»: A study of situational and dispositional variables in helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27(1), 100–108. doi:10.1037/h0034449
10. Domelsmith, D. E., Dietcob, J. T. (1978). Sex differences in the relationship between Machiavellianism and self-disclosure. *Psychological Reports*. 42:3. pp. 725-722.
11. Hapon, N., Chudzicka-Czupała, A., Lupina-Wegener, A. (2013). Students' attitude toward displays of academic dishonesty: crosscultural analysis. *Visnyk of the Lviv University. Series Philosophical Science*. No. 16. pp. 200-208.
12. Hoffmann, J.(2003). Anticipated Behavioral Control. *Anticipatory Behavior in Adaptive Learning Systems*; red. M. V. Butz, O. Sigaud & P. Gerard. Berlin : Springer. pp. 44-65.
13. Huron, D. (2006). Sweet Anticipation, Music and the psychology of expectation. Cambridge: Univ. 251 p.
14. Hussler, E. (1997). The Phenomenology of the Social World. Illinois: Illinois University, 234 p.
15. Judge, T., Le Pine, J., Rich, B. (2006). Loving Yourself Abundantly: Relationship of the Narcissistic Personality to Self and Other Perceptions of Workplace Deviance, Leadership, and Task and Contextual Performance. *Journal of Applied Psychology*. 91(4). pp. 34-41.
16. Kujala J., Lamsa, A., Penttila, K. (2011). Managers' Moral Decision-Making Patterns Over Time: a Multidimensional Approach. *Journal of Business Ethics*. 100. pp. 78-83.
17. Nelson, G., Gilbertson, D. (1991). Machiavellianism revisited. *Journal of Business Ethics*. 10. pp. 45-51.
18. Neuberg, S., Cialdini, R. B., Brown, S. L., Luce, C., Sagarin, B. J., & Lewis, B. P. (1997). Does Empathy Lead to Anything More Than Superficial Helping? Comment on Batson et al. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(3), 510-516. doi: 10.1037/0022-3514.73.3.510
19. Popper, K. (2013). *The Open Society and Its Enemies*. Int. by A. Ryan; E. H. Gombrich. Princeton and Oxford: Princeton University Press. 755 p.
20. Rogers, C., Lyon, H., Tausch, R., Reinhard, R. (2013). On Becoming an Effective Teacher. *Person-centered Teaching, Psychology, Philosophy, and Dialogues with Carl R. Rogers and Harold Lyon*. London: Routledge. 230 p.
21. Skynner, R. Cleese, J.(1994). Life and how to survive it. London : TRA, 1994. 255 p.
22. Wilson, D. S., Near, D., Miiler, R. R. (1996). Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures. *Psychological Bulletin*. 119. 2. pp. 285-299.